

Bilgi Üretiminde ve Bilginin Niteliğinde İktidarın Rolü: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği

Ali CAŒELİKⁱ

Atıf/©: CaŒelik, A. (2014). Bilgi üretiminde ve bilginin niteliğinde iktidarın rolü: 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu örneği. *Mukaddime*, 5(2), 95-112.

Özet: Bilgi üretimi ve dolaşımı, arz-talep; iltifat-marifet ilişkisi üzerine kuruludur. Bilginin ortaya çıkması ve gelişmesi, iktidar ve toplum tabakalarıyla doğrudan ilgilidir. Bu ilişki, farklı biçimlerde her zaman bulunmaktadır. Bilgi, iktidara; iktidar da bilgiye ihtiyaç duymaktadır. İktidar, toplumun bütün tabakalarında bilginin dolaşımını sağlamaktadır; bunun için de her tabakaya kadar ulaşabilen bir ağ kurmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılından örnekler sunulmuştur. Osmanlı iktidarının bilgi, bilgin, sanat ve sanatkâr ile ilişkisi; bilgi üretimindeki rolü incelenmiş; dönemin eserleriyle desteklenmiştir. Yönetimin destek anlayışında en temel etkenin kabiliyet ve liyakat olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, iktidar, üretim, Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıl.

Role of the Power in Production of Knowledge and Its Quality: Case of 16th Century Ottoman Empire

Citation/©: CaŒelik, A. (2014). Role of the power in production of knowledge and its quality: Case of 16th century Ottoman Empire. *Mukaddime*, 5(2), 95-112.

Abstract: Production and dissemination of knowledge is established on supply-demand and compliment-merit relations. Emergence and development of knowledge are directly related to each layer of the power and society. This relationship is always present in different forms. Knowledge and power need each other. The power disseminates knowledge to all layers of society. Hence the power establishes a network reaching to every layer in society. In this article, some examples are presented from 16th century Ottoman Empire. The role of the Ottoman power in production of knowledge and its relation with scholar, knowledge, art and artist has been examined. The main motive behind compliments from administrative layers has been proved to be the skill and competence.

Keywords: Knowledge, power, production, Ottoman Empire, 16th century.

ⁱ Okutman, Dr., Sudan Kur'an-ı Kerim ve İslâmî İlimler Üniv., Diller Fak., Türkçe Bölümü, alicancelik@gmail.com.

Giriş

“Klasik sözlüklerde bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat” (Kutluer, 2000: 109) gibi değişik şekillerde tarif edilen ilim/bilim, bilimsel çalışmaların ana malzemesi olmakla açığa çıkmaya ve özellikle fark edilmeye ihtiyaç duyar. Çünkü olduğu gibi bilinmek, kavranmak, gizliliğinin ortadan kalkması ancak fark edilme ile mümkün olabilir. Duyulmayan bir bilginin, duyulana, fark edilene kadar var olduğunu söylemek mümkün değildir. Robert A. Day, bilimsel bir veriyi veya çıkarımı ormandaki bir ağacın düşerken çıkardığı sese benzetir. Bu ağaç devrilirken çıkan ses, duyanı veya fark edeni varsa bir sestir. Çünkü o var olma imkânına işiteni var olunca sahip olabilmektedir. Buradan hareketle Robert şu sonuca varır: Bir bilimsel çalışma hedef kitlesi tarafından okunup anlaşılmadıkça faydasızdır; işitilmeyen ses gibi yok hükmündedir (Day, 2000: 1).

Bilimsel çalışmaların bir hedef kitleye ve desteğe ihtiyaç duyması kapsamında İbni Sina'nın bilimi takdir edilmediği yerden göç eden bir etkinlik olarak tanımlaması (Arda, 2003: 7) son derece önemlidir. Zira her bir çalışma kendisine sunulan imkân nispetinde gerçekleştirildiği yerde karar kılar ve karar kıldığı yerde de ilerleme kaydeder.

Bilimin ve sanatın destek gördüğü güç odağı farklı şekillerde adlandırılrsa da genel anlamda *iktidar* kavramıyla yan yana getirilmiştir. Bilim ile yan yana getirilen *iktidar* kavramı, bir *hükümeti* ifade edebildiği gibi bir *siyasal yapıyı* ya da toplumsal bir *egemen grubu* da içermektedir (Urhan, 2007: 110).

1. Bilgi Üretiminin Kaçınılmaz Unsurları

Tarih boyunca bilim ve sanat, muhtelif mahfillerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunlar dönemin şartlarına göre saraylar, konaklar; kişisel kütüphaneler¹ olabilmişken bugün geçmiştekine benzer ya da farklı özellikler barındıran üniversiteler, eğitim ve düşünce kuruluşları olmaktadır.²

Bilgi üreten kurum ve kuruluşlar, bunu gerçekleştirebilmek için kurucu unsurlara ihtiyaç duymaktadır. Bunlar dört sacayağı olmak suretiyle bilgin, doktrin, iktidar ve kurum şeklinde söylenebilir. Dört unsurun bir araya gelmesiyle ormanda yıkılan ağacın çıkardığı sesi duymak ve onun var olmasının şartlarını oluşturmak mümkündür. Bunun sebebi, bilginin nitelikli ve sistemli şekilde ortaya çıkarılması, yayılması ve uygulanabilirliği için müesseselere duyduğu ihtiyaçtır.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*, Ankara: MEB.

² Bugün oluşan bu yapılarda üniversitelerin yanı sıra düşünce ve araştırma kuruluşları örnek olarak verilebilir. Bazıları şunlardır: Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (<http://www.ordaf.org>), İlimi Etüdler Derneği (<http://www.ilem.org.tr>), Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (<http://www.setav.org>).

Bunlar tamamlandığı oranda bilginin sağlıklı ve beklenen düzeyde ortaya çıkması, neşri ve uygulanması söz konusudur.³

Osmanlı Devleti'nin İznik'te kurduğu ilk medrese, inceleme konusuna örnek teşkil etmektedir. Orhan Bey, idari ve askerî yapılanmasını bir teşkilat esası üzerine kurarken ilmî yapılanmasını da aynı anlayışla bir teşkilat esası üzerine kurmuştur. İznik'in fethinden bir yıl sonra 1331'de İznik Medresesi'ni kurmuş; devrin en büyük âlim ve mütefekkirlerinden Dâvud-ı Kayserî'yi müderris tayin etmiş ve yine devrin en yüksek maaşlarından birini, günde 30 akçeyi, bu müderrise bağlamıştır (Uzunçarşılı, ty: 522).

Bilgin/âlim, güç ve mekânla birlikte bilginin de varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bilginin arka planında bir doktrin, bir paradigma olduğuna göre Dâvud-ı Kayserî'nin ve dolayısıyla Osmanlı'nın sahip olduğu bir anlayış olmalıdır. Dâvud-ı Kayserî, Mısır'da ve Anadolu'da ilim tahsil etmiştir. Kendisinin tasavvuf yolunda üstadım dediği Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö. 1329)'den (Bayraktar, 1994: 32) beslendiği tasavvufî hâl ve yöntem, Osmanlı anlayışının temelinde yer almaktadır. Din ve onun tasavvufî yöntemi, Osmanlıların hayatında ve kültüründe bir bütün olarak değişmez ve hep görülen bir unsur olmuştur (Andrews, 2000: 81).

İnsan, toplum ve devletin belirli bir din, inanç, gelenek ve görgü ile örülü olması dolayısıyla onlardan ortaya çıkacak her türlü bilginin bir “taraf”tan çıktığını söylemek mümkündür. Hatta denilebilir ki aksi imkânsızdır. Bugün gerek doğa bilimleri gerekse insan ve toplum bilimleri ile ilgili çalışmalar, bunları yapanların ve yaptırınların doğayı, insan ve toplumu tanıma, tanımlama ve yönlendirme çabasıdır.

2. Bilginin Kaçınılmaz İktidar İlişkisi

Bilgi üretiminde mutlak surette dikkat edilmesi gereken en temel unsur ahlak/etikdir. Bunun evrensel yönleri olmakla birlikte araştırmacının ait olduğu topluma dönük ahlakî sorumluluklarının varlığı da yok sayılmamalıdır (Arda, 2003: 7).

Bilgi üretim merkezleri iktidar sahiplerinin meşruiyet kazanma aracı olarak kabul edilebilmektedir (Büken, 2006: 166). Bu işlev, toplumu kendi köklerine ve millet şuuruna bağlı bir istikamette tutmak ve geliştirmek amacıyla yerine getirildiği zaman bunu, iktidarın toplumu kendi meşruiyetine zemin hazırlama aracından farklı görmek gerekmektedir. Çünkü toplumun öncüsü kabul edilen bilim adamları ve sanatkârların üstlendikleri en önemli görevlerden birisi toplumun bilinçlenmesini sağlamaktır (Büken, 2006: 167).

³ Bu konuda Osmanlı Devleti'nin kurduğu ilk medrese örnek olarak ele alınabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (t.y). *Osmanlı Tarihi*, 1. Ankara: yy.

Bilgiyi ve hakikat üretimini iktidardan ayrı tutma imkânı söz konusu değildir. Çünkü bilgi ile iktidar sıkı bir ilişki içindedir. Foucault'ın da dediği gibi bilgi ve hakikat, “iktidardan ve iktidar mekanizmalarından bağımsız değildir. Çünkü bir yandan bu iktidar mekanizmaları hakikat üretimlerini mümkün kılarken, öte yandan da kendilerinde bizi hakikat üretimlerine bağlayan iktidar etkileri taşırlar.” (Urhan, 2007: 106).

Yukarıda dikkat çekilen ahlaki tavırların en önemlilerinden birisi “liyakat”tir. Liyakat, iktidarın şeklinden ve dünya görüşünden bağımsız olarak bilim insanının sahip olması gereken vasıfların başında gelmektedir. Bilim insanı, akademik yaşamının bütün evrelerinde bilimsel liyakati temel ölçüt olarak kabul eder (Büken, 2006: 167).

Ahlaki ölçülerle ortaya konan bilimsel faaliyetlerin kendisini diğerlerinden ayıran en temel fark; insanı, toplumu ve iktidarı, itikadî, ahlaki, estetik, ekonomik gibi yönlerden daha yüksek seviyelere ulaştırabilmesidir. Zira davranış ve uygulama noktasında somutlaşmayan bilgi insan, toplum ve iktidara bir yarar sağlayamayacaktır. (Kutluer, 2000: 110-111). Ahlaki ölçülerle ortaya konan bu bilimsel faaliyetlerin, aynı zamanda dünyaya bir düzen kurulmasını sağlayan temel zihinsel kategorileri ve toplumu örgütleme biçimini de etkilemektedir (Marshall, 1999: 66). Çünkü iktidarın toplumsal disiplini ve toplumsal örgütlenmeyi sağlayabilmesi için hukuksal bir yapının yanında bilim adamlarının ürettikleri bilgiye dayalı bir yapıya da ihtiyacı bulunmaktadır (Urhan, 2007: 112).

3. Üretim Araçlarının Yenilenmesi

İleri sayfalarda Osmanlı Devletinin 16. yüzyılından vereceğimiz örnekler ile bugüne baktığımız zaman iki dönem arasında değişen metotlar fark edilmektedir. Değişen iktidar, toplum ve insan tipi; bilim insanlarını ve sanatkarlarını geçmişin yöntemlerini birebir bugüne aktarmaktan men etmektedir. Bir devletin kendi evrelerine baktığımız zaman yenilenen araçları görürüz. Bu durum, insan ve toplumun sahip olduğu esasların veya özün değil o esasları ortaya koyan araçların değiştiğini göstermektedir.

Değişim her türlü üretimin devam edebilmesi için kaçınılmazdır. Üretimin şekli ve koşulları yenilenmediği takdirde, esaslar için gerekli olan biçimleri ilimde, sanatta ve diğer alanlarda ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Yeniden üretim, geçmişin kökten reddi olmayıp geçmişin dönüştürülmesi veya genişletilmesi (Althusser, 1978: 17) şeklinde bir nevi güncellenmesidir. Bu şekilde bir yandan üretirken diğer yandan da üretim şekillerini üretmek gerekmektedir. Bu var olmak için en önemli ve temel bir prensiptir (Althusser, 1978: 18, 19).

Üretim araçlarının yenilenmesindeki amaç, bir insanın yeteneklerinin, maharetinin, kabiliyetlerinin pekiştirilmesi ve geliştirilmesi suretiyle toplumun

bütün katmanlarına en faydalı hale getirilmesi olarak görülebilir (Urhan, 2007: 113).

4. Bilgi Üretiminde 16. Yüzyıl Osmanlı İktidarının Rolünün Divan Şiiri, Tevârîh ve Tezkirelere Yansımaları

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılından sunulacak örnekler, yöntem ve niteliğin o dönem şartlarında nasıl ortaya konduğunu; bunun bilim ve sanatta nitelikli eserlerin doğumunu gerçekleştirdiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bunun örnekleri dönemin divan, tezkire ve tevârîh-i Âl-i Osmanlılarından seçilmiştir.

Bu dönem Klasik çağ olarak ifade edilmekte; otokratik ve merkezîyetçi yönetimi, büyüyen ekonomisi ile uyumlu ve bütünlüklü bir dönemdir (İnalçık, Quataert, 2000: 39). Ayrıca Osmanlı Devleti, yalnız egemenlik çekişmesi açısından değil, ekonomik ilişkiler açısından da Akdeniz bölgesinin önemli sayılabilecek bir aktördür (Pitcher, 2007: 169-172). Doğu'da süper güç konumunun yanında Avrupa'ya karşı da büyük bir üstünlük göstermektedir. Hatta Osmanlı Devleti, Avrupa'nın biçimlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir (Emecen, 2008: 9-25; İnalçık, 2010a: 36).

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi ilerlemesi neticesinde II. Bayezid dönemi, ekonomik gelişme ve şehirleşme dönemi olur (İnalçık, 2010a: 37-38). Bu güçle 16. yüzyılda, Osmanlı; Suriye ve Mısır'dan Fas'a kadar bütün Arap memleketlerini tahakkümü altına alır; Portekizlileri Kızıldeniz'den atmayı başarır; Akdeniz, Karadeniz ve Hint Okyanusu'nda varlığını hissettirir (Bostan, 2010: 15).

Böyle bir gücün altında saraydan askere varana kadar ortak bir inanç ve bakış söz konusudur. Bu ortak inanç ve bakışı, sadece din bilginleri değil diğer bütün ilim ve sanat çevreleri de aynı açıdan eserler ortaya koyarak gerçekleştirmektedirler. Öte yandan bu bakışın en göze çarpan tarafı "gazâ" anlayışıdır. Bu anlayış, Batı'ya doğru olan harekette olduğu gibi Doğu üzerindeki yayılma ve tahakkümün de bir gerekçesi olarak yorumlanmaktadır.

Osmanlı'nın verdiği mücadeleye ulema, fetvasıyla destek vermiş; nesir ve inşâ ustaları da kalemleriyle destek olmuşlardır. Bu konuda Ebussuud Efendi'nin vermiş olduğu fetvalardan biri, bunu en bariz şekilde göstermektedir (Düzdağ, 2006: 133-135).

Osmanlı'nın sahip olduğu gücü sayesinde sadece kendi topraklarındaki tebaası değil, diğer İslam ülkeleri de Osmanlı'yı hamilik tahtında görmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, âlim ve sanatkarlarıyla oluşturduğu zihin dünyasıdır. Gerek gücü gerek oluşturduğu algı sayesinde Osmanlı, İslam dünyasının nezdinde Batı Hristiyanlığına karşı kendilerini savunabilecek yegâne güç olarak kabul edilmekteydi (İnalçık, 2010: 63).

16. yüzyıl, siyasi, askerî ve iktisadi gücün zirvede olduğu bir dönemdir; âlim, şair ve muhtelif sahada hüner sahibi sanatkârlar bu dönemde ciddi ölçülerde desteklenmiştir. Bu dönem, ilme ve sanata gösterilen iltifata paralel olarak kültür ve medeniyetin gelişerek zirveyi yakaladığı bir dönemdir. Öyle ki sanatçılar savaşların en önemli ganimetleri arasında sayılmaktaydı (Şentürk ve Kartal, 2010: 303-304).

Fethedilen topraklardan İstanbul'a getirilen âlim ve sanatkârlar olduğu gibi bizzat sarayda desteklenmiş sanatkârlar da bulunmaktadır. Saraya alınan çocuklardan kabiliyet sahibi olanlar, sarayda hizmet ettikleri sürece kabiliyetleri ölçüsünde eğitimlerini devam ettirmiş; sanatlarını sarayda arz etme imkânını elde etmişlerdir (İpekten, 1996).

Fatih Sultan Mehmed'den itibaren doğunun ve batının padişahı olma iddiasında bulunan Osmanlı padişahlarının bizzat ilmin ve sanatın içinde bulduklarını; destekledikleri ilim ve sanat erbabını sadece iktidarlarının birer meşruiyet aracı olarak görmediklerini hatırlamak gerekir. Zira bizzat sultanların kendileri inanç-hayat-sanat üçgeninde tutarlı bir çizgi üzerinde bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in söz ve anlam dünyasına hükmeden usta bir şair olması, bazı Doğu ve Batı dillerinin yanında matematik ve müspet ilimlerde, felsefede ve edebiyatta söz sahibi (Doğan, 2011: 18-19) olması veya Yavuz Sultan Selim'in Farsça şiir yazması, bu tutarlı çizginin bir göstergesi konumundadır. Bu tutarlı çizginin altında cihanşümul bir düşüncenin yattığını belirtmek gerekir (Şentürk ve Kartal, 2010: 317).

Üzerinde durulması gereken çok önemli bir nokta bulunmaktadır. Bu önemli nokta, Batı ile Osmanlı anlayışları arasındadır. Şöyle ki, bilgi ile iktidar ilişkisi, iktidar sınıfının bireyi ya da toplumu kendi inanç ve değerleri doğrultusunda yönlendirme ihtiyacının bir neticesi gibi yorumlanmaktadır (Urhan, 2007: 110). Ayrıca bu ilişki, iktidarın topraklarını genişletmek veya hükmü altındakilerin kendilerine bağlılıklarını devam ettirebilmek için kullanılmıştır (Urhan, 2007: 111).

Osmanlı İmparatorluğunun inanç ve değer; iktidar ve yönetim anlayışı toplumun anlayışından ayrı ve uzak bir anlayış değildir. Osmanlı iktidar sınıfının kendi içinde ve ayrıca iktidar ile tebaa arasında bir tutarlılık ve aynı dünya görüşü söz konusudur (Ökten, 2008: 15-281). Bu açıdan Batı'da ortaya çıkan bilgi-iktidar ilişkisi ile Osmanlı yönetim anlayışında ortaya çıkan bu ilişkiyi birbirinden ayırmak gerekmektedir. Osmanlı devletinde inanç, hayat ve sanat üçlüsü noktasında toplumun tüm kesiminde bir bütünlük söz konusudur. Bilgi-iktidar ilişkisi bu bütünlük içinde ele alınmalı; Batı'nın kendi tecrübelerinden neşet eden kuramlar üzerinden Osmanlı iktidarının bilgi ilişkisi yorumlanmamalıdır. Bu konuda aşağıda zikredilen bilgiler bu noktayı destekleyecek niteliktedir.

İfade edilen tutarlı çizgi, bir padişah ya da bir dönemle sınırlı olmayıp bütün dönemleri kapsamaktadır. Sultan II. Bayezid, babası Fatih Sultan Mehmed

gibi âlim ve şairleri desteklemeye devam etmiştir. Ahmed Paşa, Necatî, Zâtî gibi şairler olgunluk çağlarını II. Bayezid döneminde yaşamışlardır. II. Murad'ın Molla Câmî'ye gönderdiği yılda bin filori altını göndermeye devam etmiştir. Devrinde otuzdan fazla şair, salyane almıştır (İpekten, 1996: 45, 44-59).

Yavuz Sultan Selim döneminde şiir ve edebiyat gelişme göstermiştir. Şairler önceki dönemler gibi himaye edilmiştir. Sultan, kendi seferlerinin yazılmasına ihtimam göstermiş, şairleri ve tarihçileri kendisiyle götürmüştür. Bunun neticesidir ki birçok *Selîm-nâme* telif edilmiştir (Şentürk ve Kartal, 2010, 306). Yavuz Sultan Selim'in yanibaşında Ali Cemalî Efendi gibi herkesçe muteber ve muhterem âlimler bulunmaktaydı. Sultan, âlim ve sanatkârlara çokça caize ve ihсан vermekten geri durmamıştır (İpekten, 1996: 61).

İlim tarihinin İbni Kemal, Ebussuud, Taşköprüzâde gibi en büyük simaları Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşamıştır. Kanunî'nin uzun saltanatı döneminde etrafında geniş bir şair topluluğu meydana gelmiş, hünerini göstermek için sanatkârlar, muhtelif yerlerden İstanbul'a akın etmiştir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde İslâm coğrafyacalarının eserleri tercüme edilirken yeryüzü ile ilgili ayrıntılı bilgiler içeren monografi özelliğini gösteren coğrafi çalışmalar da önemli bir yer tutmuştur. Pîrî Reis, Hint ve Çin denizlerinin haritalarını çizmiş ve bunu Mısır'da Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur (Şentürk ve Kartal, 2010: 305-311).

Sultan II. Selim döneminde İstanbul'daki kültür ve sanat yoğunluğu devam etmiş, birçok şair, sultanın ihšanasından ve 'ulûfesinden istifade etmiştir (Şentürk ve Kartal, 2010: 312). Ayrıca şehzâdeliği dönemindeki şairleri de saraya davet ederek onları himayesi altında tutmuştur (İpekten, 1996: 118-119).

Sultan III. Murad devrinde, padişahın yakın muhitinde bulunan şairler ve diğer sanatkârlar himaye ve iltifatını kazanmışlardır. Bunlardan biri Mustafa Âlî'dir. Sultan Mustafa Âlî'den muaşeret kaidelerine dair bir eser yazmasını istemiştir. Bu isteğin neticesinde *Mevâidü'n-nefâis fî kavâ'idü'l-mecâlis* adlı eser ortaya çıkmıştır (Şeker, 1997: xxvii; İpekten, 1996: 128). Bir diğeri Kadı Abdurrahman'dır. Ona tercüme ettirdiği Ahmed bin Alî Zünbülî er-Remmâl'a ait olan *Kânûn fî'd-dünyâ* adlı eserdir (Şentürk ve Kartal, 2010: 305). Döneminde himaye görenlerin çoğu Nev'î, Bâkî gibi önceki devirlerde himaye görenlerdir (İpekten, 1996: 126, 125-131).

Sultan III. Mehmed devrinde, devrin siyasi, askerî ve ekonomik gerilemesi sebebiyle himayenin azaldığı ve bununla birlikte edebiyatın zayıfladığı söylene de himaye geleneği devam etmiştir (İpekten, 1996: 131-132).

Osmanlı Devleti'nde padişahların saraylarında bizzat himaye edilen ve inkişaf bulan sanatkârlar dışında şehzâdeler, sadrazamlar ve diğeri devlet büyüklerinin himayesinde âlim, şair ve sanatkârlar bulunmaktadır. (İpekten, 1996: 135-223). Bunlar inceleme konumuz dışında olduğu için sadece belirtmekle yetinmekteyiz.

Yukarıda çizmeye çalıştığımız Osmanlı dünyasında bir insan ve toplum yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu yapı, Osmanlı'ya mahsus bir yapılanmanın ürünüdür. Bu ürün ortaya yine kendi şahsına münhasır bir toplum ve fert tipi meydana getirmiştir. Bu tip, sadece Müslümanlar değil, gayrimüslim dâhil bütün gruplar için geçerli sayılmaktadır. Nitekim “Osmanlı İmparatorluğu, sınırları içinde bir araya getirdiği yirmi-otuz etnik grubu, ticaret, askerlik (vb. alanlarda), genel bir Kanûn-i Osmânî çerçevesinde birbirine katmış; bir kültürleşme çevresi yaratarak benzerlikler ve ortak davranışlar sağlamıştır. Bir Yeniçerinin Hatıraları'nı, ‘seyyah-i âlem’ Evliya Çelebi'yi ya da Eremya Çelebi'yi okuduğumuzda, bir ‘Osmanlı kültür potası’ndan söz etmenin mümkün olduğu ortaya çıkar. Macaristan’dan Yemen’e, Adriyatik’ten Kafkaslar’a kadar ‘Osmanlı kültürü’nün damgasına tanıklık edebilirsiniz.” (İnalcık, 2010b: 259).

Yukarıda tanıklık ettiğimiz Osmanlı kültürünün altında Osmanlı imparatorluk sisteminin ortaya koyduğu bir *kültürleşme potasının* (İnalcık, 2010b: 253), “ortak bir kültürel temel”in (Balivet, 2009: 31, 68.) varlığından bahsedilmektedir. Michel Balivet, bu potanın nasıl bir değişiklik yarattığına dair şu tespitlerde bulunur: “Osmanlı'nın benimsediği Rûm sözcüğü, sadece coğrafi bir terim değil, ‘şaşırtıcı biçimde’ gerçek bir insan ve kültür kaynaşmasını ifade eder. Hristiyan Rum olsun Müslüman Türk olsun, bu kaynaşmada gerçek bir değişikliğe (transformisme) uğramıştır (Avant-Propos, 2-3). Haklı olarak Balivet, Türklerin başlangıçta Anadolu ve Rumeli’de Hristiyan çoğunluk içinde nasıl olup da egemen bir grup olarak yaşadığını sorgular. Bu şaşırtıcı olgunun açıklamasını, XV. yüzyıl Timar defterlerinde Rumeli’de buluyoruz. Osmanlı Devleti hizmetine giren Hristiyan tımarlı sipahileri ve diğer yerli askerî grupları tahrir defterlerinde tespit ettiğimiz zaman istilânın bir yok etme ve yerine geçme değil, bir uzlaşma ve özdeşleşme (integration) olduğu sonucuna vardık.” (İnalcık, 2010b: 253).

Burada ortaya konacak örnekler, sadece padişahlarla sınırlı kalmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, Osmanlı’da üst kademelerde üretilen bilginin, toplumun her katmanında işlenecek mekânları bulunmaktadır. Bu sayede üst kademelerde üretilen bilgi, toplumun aşama aşama her katmanına inebilmektedir. Bu sadece Osmanlı iktidarı ve yönetim sistemi için değil bütün iktidarlar için geçerlidir. İktidar ağının uç noktalarına kadar kurulan üretim ve iletişim yolları sayesinde iktidarın zihin dünyası her katmana kadar ulaşabilmektedir. Bu mekanizma kurulup dolaşıma sokulmadan iktidar sisteminin işleyişi ve ayakta kalması mümkün değildir (Urhan, 2007: 104-105).

16. yüzyılın örnekleri, sultanların ilim ve sanat erbabına gösterdiği ilgiyi ve desteği ortaya koymaktadır. Bunlar, dönemin şair ve münşileri tarafından dile getirilmektedir. Bu sayede iktidarın bilginin ve sanatın en nitelikli hâliyle üretilmesindeki rolü, bizzat çağdaş şairlerin şiirlerinde ve müverrihlerin tevârihlerinde görülecektir.

4.1. II. Bayezid

Burada alıntılanan beyitler, Sultan II. Bayezid'in âlim ve sanatkârlara sunduğu iltifatları anlatmaktadır. Sultan'ın desteği sayesinde âlim ve sanatkârların maharetlerini daha nitelikli bir şekilde sunmaları sağlanmıştır. Bununla beraber söz konusu şahsiyetlerin kıymet ve itibarları artmıştır. Aşağıdaki beyitler, sultanın sanatkârlara sunduğu hediyeleri dile getirmektedir:

Cûdun şu denlü yagdurur etrâfa sîmi kim

Gören sanur ki toldı yemîn ü yesâr berf Revânî Divanı, k. 13/33.

“Cömertliğin etrafa o kadar gümüş yağdırır ki, gören(ler) sağ sol (her yer) kar(la) doldu zanneder.”

Ya'nî sipihr-mertebe Sultân Bâyezîd

Toldı 'atâ-yı sîmiyile her diyâr berf Revânî Divanı, k. 13/19.⁴

“Yani semâ mertebeli Sultan Bayezid'in gümüş hediyeleriyle her yer kar (gibi) doldu (beyaza büründü).”

Şol kadar in'âm kıldun atlas-ı zer-befti kim

Kırmızı altınlar ile salınur her bâr gül Revânî Divanı, k. 12/28.

“O kadar sırma işlemeli atlası bağışladın ki; gül, sürekli kırmızı altınlar ile salınır.”

Yukarıdaki beyitte II. Bayezid'in sanatkârlara sırmalı kumaşları caize olarak vermesi, onları altınlarla donatmasından bahsedilmektedir. Tursun Bey, II. Bayezid'in tahta oturduktan sonra havasa da ihsan ve atıye verdiğini ifade etmektedir. Havas malum olduğu üzere, âlim, sanatkâr ve şair taifesini de içermektedir: “Bi'l-cümle in'âm hazînelerinin kapuları açıldı ve havâs u avâm üzre (176b) sîm ü zer saçıldı.” (Tursun Bey, 1997: 195).

Aşağıdaki metinde Kınalızâde, Padişah'ın bahşettiği ihsanlara değinmiş ve Mevlânâ Celâlüddîn ed-Devvânî, Hazret-i Mevlânâ Câmî gibi isimleri de zikrederek onlara vermiş olduğu atıyeleri belirtmiştir:

“Pâdişâh-ı mezkûrun 'aleyhi rahmetü'l-meliki'l-gafûr, 'ulemâ vü sulehâ ve hünerverân-ı şu'arâya gâyet meyl ü ragbeti olup sâ'ir-i havâkîn-i cihânun kalem-rev-i fermânında olan fuzalâ-yı zemân ve bûlegâ-yı fesâhat-ünvâna irsâl-i cevâ'iz ü ihsân iderler idi. Cümleden iklîm-i fazl u kemâlün sultân-ı 'âlî-şânî ve 'âlem-i 'ilm ü 'irfânun

⁴ Ziya Aşar, hazırladığı Revani Divanı adlı eserinin girişinde “Berf” redifli kasidenin Yavuz Sultan Selim'e sunulduğunu belirtmiş; kaside başlığını “Kaside der-Medh-i Sultan Bayezid” şeklinde yazmıştır. Kasidenin 19. beyti aşağıda görüldüğü üzere “Sultân Bâyezîd” ismini zikretmektedir:

Ya'nî sipihr-mertebe Sultân Bâyezîd

Toldı 'atâ-yı sîmiyile her diyâr berf

Bu sebeple kaside, Sultan Bâyezîd için değerlendirilmiştir.

hûrşîd-i nûr-efşânı olduğu ma'lûm u mefhûm-ı her kâsî ve dâni olan Mevlânâ Celâlüddîn ed-Devvânî ve hum-hâne-i 'ışk u mahabbetde sâkî-i şühûd u hakikat elinden nûş-ı döstkâmî iden cenâb-ı sâmi Hazret-i Mevlânâ Câmî'ye zerre-perverlikler ve hâk-nevâzlikler idüp irsâl-i cevâ'iz ü salât iderler idi. Anlar dahî elden geldükçe kasâ'id ü resâ'il gönderüp miyânlarında 'âmed ü şüd-i vesâ'it ü vesâ'il eksük degül idi. Vâlid-i firdevs-mekân bu gûne gevher-feşân olup buyururlar idi ki, Mevlânâ Câmî'ye bir def'a beş yüz filori ziyâde gönderdüklerinden... (Kınalızâde, 2009: 68)."

Kapunda almasıydı berât-ı şehenşehi

Tutmazdı 'âlemi oluban nâmdâr berf Revânî Divanı, k. 13/23.

"(Ey sultanım!) Kar, senin kapında şahların şahının (padişahın) beratını almasıydı (bu kadar) ünlü olup âlemi tutmazdı (sarmazdı)."

Beyitte kar'ın dünyada şöhret bulması padişahıtan aldığı berat sayesinde gerçekleşmiştir. Berat, "Osmanlı diplomatiğinde padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz ve muafiyetin verildiğini gösteren padişahın tuğrasını taşıyan belgedir." (Kütükoğlu, 1994: 124; Pakalın, 1983: 205). Beyitte, karın padişah beratı ile elde ettiği imtiyaz sayesinde herkes tarafından tanınmasına dikkat çekilmiştir.

4.2. Yavuz Sultan Selim

Ashâb-ı fazla zât-ı şerîfün durur me'âl

Erbâb-ı dânişe işigün merci' ü me'âd Revânî Divanı, k. 1/33.

"(Ey sultanım!) Şerefli şahsın, fazilet ehline yüce bir makam; eşiğin ise bilginlere dönüş ve sığınma yeridir."

Pâdişâhum güzelüm devlet-i hüsnünde bugün

Lâyık oldur kim ola benden olanlar hoş-hâl Revânî Divanı, k. 18/28.

"Ey güzel olan padişahım! Güzelliğinin devletinde bugün hizmetçin olanlar bahtiyar olmaya lâyıktır."

Kadr ile başı göklere irişe gün gibi

Her kim ki âsitânuna eylerse intisâb Revânî Divanı, k. 1/5.

"(Ey sultanım!) Senin eşiğine bağlanan (maiyetine giren) kişinin (büyük bir) kıymetle başı güneş gibi göklere (kadar) erişir."

Yukarıdaki beyitte, padişah sarayının âlim ve fâzıl insanların iltica makamı olduğuna, padişaha hizmet edenlerin güzel makam ve mansıplara lâyık olduğuna ve sultana bağlılık gösterenlerin değerinin artacağına işaret edilmiştir.

Çağdaş tevârîhlere baktığımız zaman da Yavuz Sultan Selim'in bilgin ve sanatkâr insanları koruduğu ve onlara ilgilendiği görülmektedir. Sultan, bu şekilde kabiliyet ve hüner sahibi insanların, istidatlarına göre yetişmesinde önemli rol oynamıştır:

“Fusahâ-yı ‘Arab, cenâbına kasîdeler virdiler ve bülegâ-yı ‘Acem, rikâbına cerîdeler virdiler. Kavâbil-i Rûm’a dahî gayret gelüp ‘Arab şâtırlarınınun revîşin gördiler. ‘Acem şâ‘irlerininun verzişin gördiler, kendüler dahî kâbiliyetleri hasebi ile mezâyâ arturdılar. Şî‘r bir tabaka dahî terakkî itdi. Pâdişâh dahî ehl-i ‘irfân ve mürebbî-i zarîfân idi, kâmillere murâdlarınca ve kâbillere isti‘dâdlarınca envâ‘-ı bahşîş ü bahşâyîş ile ve bâb-ı lutf u ihsânından küşâyîş ile telakkî itdi (Âşık Çelebi, c. 1, 2010: 198; Başaran, 2000: 122-123).”

Yavuz Sultan Selim'in fethettiği ülkelerdeki bilgin ve sanatkârları da Anadolu topraklarına getirdiği bilinmektedir. İstanbul'a bu şekilde getirilen âlim ve sanatkâr sayısının 3.000 civarında olduğu ifade edilmektedir (Abacı, 1974: 11).

Çerkesler Kâtibi Yusuf'un Selim-nâme'sinden alıntılıdığımız aşağıdaki metin, Yavuz Sultan Selim'in ele geçirdiği ülkelerdeki bilgin ve sanatkâr taifesinden kemal ehli olanları Anadolu'ya getirdiğini ifade etmektedir:

“...Pâdişâh-ı ‘asr çıkup fukarâ-yı şehir ve mesâkin-i dehre şükren li’llâh çok sadaka verdi. Andan Sultân Yakûb’un Heşt Bihişt nâm ‘imâretine varup hâsılı şehir-i Tebrîz’i garîb yerleri heme temâşâ idüp ve diyâr-ı Âzerbaycân halkına nidâ-yı emniyet fermân itdi. ... Velî ol diyâr-ı garîbü'l-âsârda ne denlü sahib-genc, vâfir-mün‘im, sûfi, tüccâr, zevî'l-kemâl ehl-i san‘at üstâz var ise evlâd ü ‘iyâl mâl ü menâlleriyile İstanbûl’a sürülmeleri emr olunup dokuz günde tedâriklerin gördiler (Doğan, 1997: 65).”

Yavuz Sultan Selim'in âlim, sanatkâr ve faziletli insanlara karşı göstermiş olduğu himaye yöntemi, Tebriz fethinde de kendisini göstermiştir. Bu sırada Tebriz'den çok sayıda ileri gelen, faziletli ve hünerli insan seçilip İstanbul'a getirilmiştir. Kaynak metinde hâne, halk ve ileri gelen şeklindeki ifade bir belirsizlik doğurmaktadır. Tam bir sayı için olmamakla birlikte çok sayıda kişinin İstanbul'a getirildiğine dair kaynak olarak kullanılmıştır:

“[14a] Başşehir Tebriz'den asker eşliğinde çocukları ile beraber hilafet merkezi İstanbul'a gitmeleri için Tebriz'den 2000'e yakın hâne, ileri gelen, halk, faziletli ve hünerli insanlar seçti. Sefer hazırlıklarından bilhassa eşya ve yüklerin nakledilmesi için at, katır ve develerin hepsinin hazırlanmasını emretti (Başaran, 2000: 82).”

4.3. Kanunî Sultan Süleyman

Gülbün-i bâğ-ı kerem Şâh Süleymân ki anun

Var durur bencileyin bülbül-i gûyâsı hezâr Hayâlî Divanı, k. 2/11.

“Cömertlik bahçesinin gül fidanı olan Sultan Süleyman’ın benim gibi binlerce şakıyan bülbülü vardır.”

Milket-i Rûm’ı tuta şöhret-i nazmum bir dem

Ger sala sâye bu ben mûra Süleymân-ı kerem Aşkî Divanı, k. 21-a/11.

“Cömertlik (ülkesinin) Süleyman’ı bu ben(im gibi) karıncaya (himayesinin) gölgesini salarsa bir an gelir, nazmımın şöhreti bütün Anadolu diyarına yayılır.”

Beyitlerde Kanunî Sultan Süleyman’ın çok sayıda şair ve sanatkârı desteklediği belirtilmektedir. Aşkî’nin belirttiği gibi bir şairin şöhreti, ancak padişah desteği vesilesiyle Anadolu’nun her tarafına ulaşmaktadır.

Aşağıda iktibas edilen metinde âlim ve sanatkârların padişaha sığınması ve himaye görmeleri anlatılmaktadır:

“...Mezkûr şâhlarla ‘Arab u ‘Acemün şu‘arâsı ve her fenden behremend olan ehl-i ma‘rifet ve erbâb-ı kemâlün ezkiyâsı âsitânına ilticâ eylediler. ... Herkese be-resm-i isti‘dâd ve ber-vefk-i tarîk-i ma‘hûd ve nehc-i mu‘tâd mansıben ve mâlen ve hâlen ve me‘âlen iltifâtlar buyurdılar ve nevâzişlere ve sitâyişlere revâ gördiler (Âşık Çelebi, c. 1, 2010: 207-209).”

Kanunî Sultan Süleyman, kabiliyet sahibi sanatkârlara destek olmuş ve onları kabiliyetleri ölçüsünde sanatlarının zirvesine taşımıştır. Âşık Çelebi, bu hususu vurgulamak amacıyla “verkâ-yı ferş” (yeryüzünün yabancı güvercini) iken “ankâ-yı ‘arş” (arşın ankası) şeklinde bir ifadeye bulunmuştur:

“Lâ-cerem bu diyârın kavâbili dâhi ol fenninde ferîd ve fazlında vahîd olan sanâdîd ile konuşup mücâvere-i ahyâr ve muhâvere-i ahbâr ile terakkîler idüp kimi tahsîl-i kâbiliyet ve kimi tekâmîl-i ehliyet eyledi. ... Verkâ-yı ferş iken ‘ankâ-yı ‘arş oldılar. Lâ-cerem niceler terbiyetlerine mukârin oldılar (Âşık Çelebi, 2010, c.1: 207-209).”

4.4. II. Selim

Kef-i cûdun keremler kim kılupdur ehl-i ‘irfâna

Ol ihsanı gül ü nesrîne kılmaz ebr-i nîsânî Bâkî Divanı, k. 5/19.⁵

⁵ Beyit, Sultan II. Selim’in cülûsu için yazılmış “Der-cülûs-ı Sultân Selîm Hân” başlıklı kasideden alınmıştır. Kasidenin birinci ve sekizinci beyitlerinde Sultan Selim’in Sultan Süleyman’ın oğlu olduğu çok açık şekilde belirtilmektedir. Bu sebeple Sultan II. Selim için değerlendirilmiştir.

Bi-hamdî’llâh şeref buldı yine mülk-i Süleymânî

Cülûs itdi sa’âdet tahtına İskender-i sâni

Bâkî Divanı, k. 5/1.

Penâh-ı dîn ü devlet pâdişâh-ı âsmân-rif’at

Cenâb-ı Şeh Selîm ibni Süleymân Hân-ı ‘Osmânî

Bâkî Divanı, k. 5/8.

“(Ey sultanım! Senin) cömertlik elin, irfan ehline (öyle) ikramda (iyilikte) bulunur ki, nisan bulutu, o ihsanı gül ve nesrine (bile) yapmaz.”

Bâkî’ye ait olan bu beyit, Sultan II. Selim’in irfan ehline yaptığı iyiliklerin çokluğunu ifade etmektedir.

Âşık Çelebi’ye ait satırlarda görülmektedir ki, Sultan II. Selim, ilim ve sanat ehlini meclisinde ağırlamakta ve onlara türlü ikramlarda bulunmaktadır. Padişah’ın gösterdiği yakınlık ve iltifat sayesinde hüner sahipleri daha kıymetli hale gelmiş, bazıları ise tam bir sanat erbabı olmuştur:

“Zuhûrât-ı fevâzılı ve şu’ûnât-ı fezâ’ili erbâb-ı esvâk-ı ezvâk-ı ‘ilm ü ‘irfân ve ashâb-ı etvâk-ı fezâ’il-i insân olanları terbiyetde sabâ ve debûrdan isti’câl-i isti’âre idüp “li-kulli ‘ilmin ricâl ve li-kulli makâmin makâl”⁶ muktezâsınca fazl-ı fuzûldan, bezl-i ibtizâlden, ‘adl-i ‘udûlden mümtâz oldu. ... Şu‘arâ dahı ol zümrede dâhil ve ‘umûm-ı in’âmı anlara dahı şâmil oldu. Bâ-husûs ki, ol vakt ki, henüz şehzâde idi, gerek hîs ve gerek bî-gâneye gerek fûrû-mâye ve gerek yegâneye gerek ‘avâneye gerek karîbâna ve gerek aksâ-yı edvârdan ve müntehâ-yı aktârdan gelenlere bâb-ı ihsânı küşâde idi (Âşık Çelebi, c. 1, 2010: 234-235).”

Hocazâde Mehmed Efendi *İbtihâcü’t-Tevârîh* adlı eserinde, Mevlânâ Kemal Paşazâde, Mevlâna Hayreddin gibi âlimlere gösterilen ihtiram ve iltifatı anlatmaktadır. Aşağıda alıntı yapılan satırlarda Sultan, bulunduğu bir mecliste âlim ve sanatkârları yanına davet eder, onlara izzet ü ikram ve ihsanlarda bulunur ve hatta evlerine dahi bu ikram ve ihsanlardan hediye olarak gönderir:

“Cânib-i yemînlerinde müftiyü’l-müslimîn-i zü’l-fazlü’l-mübîn Mevlânâ Kemâl Pâşâ-zâde oturup vüzerâ-yı ‘izâma tasaddur eyledi. Ve taraf-ı yesârlarında hocaları Mevlânâ Hayreddîn ve kuzât-ı ‘asâkir-i mansûre ve sâ’ir mevâlî vü ahâlî alâ-hasebî’t-tertîb cülûs idüp... Ve ihsân-ı bî-kerân-ı pâdişâhî gibi firâvân olan hûn-ı ni’âm-ı bî-pâyân nümâyân olunca mübâhase ve münâfese müstemir olup âvâze-i kûş-ı hûş olmaga lâyık dürer-i gurer-i hakâyık u dakâyık ol meclis-i irfânda saçıldı. Ve hafâyâ-yı esrâr-vücûhından estâr-ı hafâ açıldı. O1 meclis-i şerîf-i mekârim-elîf muhâvere-i kirâm ve müdâvere-i kelâm ile geçüp her gûşeden gûşa girmedik nükteler işidildi. ... Ve ulemânun her birine hulviyyât ü sükkerî âlât ile memlû sînîler ‘atâ olunup ‘akablerine menzillerine irsâl olundu. Andan sonra erbâb-ı mûsîkî dil-âvîz ve tarab-engîz nagmeler ile meclis-i şerîf huzzârinun sımâhlarını taltîf idüp... Ve ehl-i şevk derûnına âteşler saldılar (Akgün, 1995: 131).”

⁶ “Her ilmin erbabı her makamın da uygun sözü vardır.”

4.5. III. Murad

Halka işigün Ka'be ve bâbundaki halka

Kullâb-ı kulûb-ı 'ulemâ vü fuzalâdur Nev'î Divanı, k. 14/2.

“(Ey sultanım!) Halk için senin (sarayının) eşîği Kâbe gibidir ve kapındaki halka (ise) âlimlerin ve faziletlilerin kalplerinin kulpudur.”

Hıdmet-i hâk-i cenâbından gelen kadr ü şeref

Ser-firâz-ı ehl-i dil mümtâz-ı akrân eyledi Bâkî Divanı, k. 7/26.

“(Ey sultanım!) Senin (gibi) yüce (ve şerefli, aziz) kişinin (eşîğinin) toprağına hizmet etmekten gelen kıymet/değer ve şeref, üstün gönül ehli(ni) akranların seçkini etti.”

Her iki beyit de, Sultan III. Murad'ın âlim ve faziletli insanların elinden tuttuğunu; onları kabiliyetleri ölçüsünde desteklediğini ifade etmektedir. Aşağıdaki metinde, Sultan'ın Kuşeyrî Risalesi'ni tercüme ettirme isteği bulunmaktadır. Bu durum, iktidarın bilgi üretimini en nitelikli seviyede ortaya çıkarma konusunda sarf ettiği çaba ve hassasiyete bariz bir mesnet teşkil etmektedir:

“[32b] hazerâtının mahâsin-i seniyyelerin câmi' olan Risâle-i Kuşeyriyye'yi tercüme itdirüp şemse-i evvân-ı ma'ârif ve levha-i dîvân-ı 'avârif bir kitâb-ı pür-latîf ve câmi'-i mahâsin-i zarâ'if olmuştur (Akgün, 1995: 38).”

Sultan III. Murad, kendi meclislerine şair, bilgin ve sanatkârları çağırmış, onlara hünelerini sergiletmış ve onları ödüllendirmiştir:

“Şu'arâ-i 'asrı dahı lutf u tab'-ı hümâyûnlarına kâ'iller idi. Ve ekser eyyâm memâlik-i mahrûsada belki 'Arab ve 'Acem'de olan hoş-elhân ve nagme-güddâz ve sâzende-gân-ı mümtâz ve şîrîn-güftârân ve kıssa-perdâz ve erbâb-ı lu'b u tarab, eshâb-ı lehv ü şegab, 'alâ-tarıkü'l-münâvebe dâhil-i meclis-i hümâyûnları olup her biri izhâr-ı kudret ü mahâret ile nezâketler ve şetâretler idüp avuç avuç altun ihsânıyla memnûn olurlar giderler idi (Akıllı, 2008, 26).”

4.6. III. Mehmed

Nev'î'yi kıldun hele esb-i murâdına süvâr

Bunca dem olmuşdı pâ-mâl-i rikâb-ı saltanat Nev'î Divanı, k. 6/20.

“Hele Nev'î'yi dilek atına binici kıldın (yaptın). Saltanat (atının) üzengisi (altında) bunca zamandır çığnenmişti.”

Kirâma çok kerem kıldun husûsâ şeyh-i İslâm'a

Sevindürdi bu vaz'-ı dil-pesendün ehl-i îmânı Vecdî Divanı, k. 27/7.

“Şereflilere (âlimlere, eliaçık olanlara, kerimlere); özellikle (de) şeyhülislâma çok iyilik ettin. Gönlü hoşnut eden bu uygulaman iman edenleri sevindirdi.”

Nev’î, Sultan III. Mehmed’in bizzat kendisine destek olduğunu; Vecdî ise sultanın âlimlere, özellikle de şeyhülislama çok cömert davrandığını söylemektedir.

III. Mehmed’in âlimleri ve diğer hüner sahiplerini desteklemesine dayanak olarak Müderris Zeynî Efendi’ye ilgi göstermesi zikredilebilir. Şeyh Ebü’l-Vefâ Camii’nde yoksul talebelerin eğitimiyle ilgilenen Zeynî Efendi, ayrıca kendisi de maddî sorunlar yaşamaktadır. Padişah, ziyareti esnasında bu vaziyetin farkına varınca Zeynî Efendi’ye bir vazife tevdi eder ve ona günlük yüz akçe maaş bağlatır:

“Mukaddemâ Sultân Murâd Hân-ı mağfûr zemânında merhûme Vâlide Sultân Medresesinden azl buyurulan meczûb-ı vahdet ve meslûb-ı izzet, nâzır-ı envâr-ı şerî’at, hâzır-ı esrâr-ı tarîkat Kâtib-zâde Zeynî’-d-dîn Efendi müddet-i azlinde Şeyh Ebü’l-Vefâ -kuddise sirruhû- Câmiinde fukarâ talebesiyle dersi terk itmeyüp nakl-i tefsîr-i şerîf ve ehâdis-i Nebeviyye’den hâlî olmayup vird ü zikir iştigâlinde iken pâdişâh-ı zemîn ü zemân Sultân Mehmed Hân -halleda’llâhu hilâfete-hû- hazretleri Şeyh Ebü’l-Vefâ -nevvera’llâhu te’âlâ merkadehû- ziyâretine varduklarında atabe-i türbede Zeynî Efendi hâzır bulunup dâmen-i saltanata rûmâl olmağla yevmî yüz akça vazife ile dârü’l-hadîs yapıdırılmak fermân olunup cebr-i noksân olmak üzere hayr du’â istimdâd eyleyüp in’âm-ı vâfire olundu. Fî evâhir-i şehri-i receb, sene 1003 (İpşirli, c. II, 1999: 465).”

Vecdî, III. Mehmed’in özellikle şeyhülislama çok cömert davrandığını belirtir. Sultanın Bostanzâde Mehmed Efendi’ye karşı sergilediği cömertlik Vecdî’yi doğrulamaktadır:

“Ve bu esnâda Müftiyyü’l-enâm ve Şeyhü’l-islâm, a’lemü’l-‘ulemâ efdalü’l-fudalâ Mevle’l-mevâlî Bostan-zâde Mevlâna Mehmed Efendi -dâmet fezâ’iluhû- hazretlerine yüz akça terakkî fermân olundu... Fî 26 cemâdi’l-âhire, sene 1003 (İpşirli, c. II, 1999: 456).”

Sonuç

Bilginin üretimi için dört temel unsura ihtiyaç duyulmaktadır: Bilgin, doktrin, iktidar ve kurum. Bu dört unsurun bir araya gelmesiyle bilginin ortaya çıkması ve hedef kitleye ulaştırılması mümkün görünmektedir. Çünkü bilgi, ortaya çıkma, yayılmak ve uygulanmak için bir sisteme ve müesseseye ihtiyaç duymaktadır.

Bilginin üretimi ve niteliğinde makalede öne çıkan unsur iktidar olmuştur. Bilimsel çalışmalar her zaman bir desteğe ihtiyaç duymaktadır. Bu destek farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. *İktidar* kavramıyla işaret edilen bu güç, *hükümet*, *siyasal yapı* veya *egemen sosyal grubu* da ifade edebilmektedir.

Değişim bilginin üretiminde çok önemli bir yer tutmaktadır. Bilginin üretimi için değişim kaçınılmazdır. Bu değişim geçmişle geleceği içine alan bir dönüşüm şeklinde olursa sağlıklı bir ilerleme sağlanabilir ve bilgi üretimi çağına göre devam edebilir.

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılında siyasi, askerî ve iktisadi gücünün zirvesindedir. Bu dönemde meydana çıkan divan, tezkire ve tevârih-i Âli Osmanlara bakıldığında padişahların çok iyi şartlarda eğitim gördükleri, bilimde ve sanatta çok iyi şekilde yetiştikleri görülmektedir.

Bu dönemde âlim, şair ve muhtelif sahada hüner sahibi sanatkârlar ciddi ölçülerde desteklenmiştir. Bu destek sayesinde, ilimde ve sanatta çok sayıda kıymetli eserler vücuda getirilmiştir.

Fethedilen topraklardan İstanbul'a âlim ve sanatkârlar getirilmiş, bazıları bizzat sarayda desteklenmiştir. Saraya alınanlar, kabiliyetleri ölçüsünde eğitimlerini devam ettirmiş; sanatlarını sarayda arz etme imkânını elde etmişlerdir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, bilginin üretimi ve niteliği konusunda iktidarın rolü çok önemli ve zorunludur. İktidar unsuru ortadan kalktığı zaman bilginin üretimi ve niteliği çok sınırlı imkânlarda kalacaktır. Divan şairlerinin iltifat görmeleriyle birlikte çok iyi imkânlara kavuştuklarını, bu destek sayesinde meşhur olduklarını, padişah yanında aldıkları hizmetle akranları arasında çok seçkin bir konum elde ettiklerini belirtmeleri bu görüşü desteklemektedir.

Kaynakça

- Abacı, A. (1974). *Farsça Selîm-nâmeler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akgün, A. (1995). *Hoca Mehmed Efendi İbtihâcü't-Tevârih*. Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akıllı, K. (2008). *Peçevî Tarihi (184^b-218^a) Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Y. Alp, M. Özışık, çev.) İstanbul: İletişim.
- Andrews, W. G. (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* (T. Güney, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Arda, B. (2003). Üniversitenin Araştırma İşlevi ve Etik. C. Ü. *Tıp Fakültesi Dergisi [Özel eki]*. 25, (4), 7-11.

- Âşık Çelebi. (2010). *Meşâirü’ş-Şu’arâ İnceleme Metin*. (Cilt 1-3). (F. Kılıç, Haz.). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Balivet, M. (2009). *Bizans ve Osmanlılar: İlişkiler, Karşılıklı Etkileşim, Kalıtım*. (N. Demirtaş, Çev.). İstanbul: Alkim.
- Başaran, O. (2000). *İdrîs-i Bitlîsî Heşt Behîşt-Hâtîme Metin-İnceleme-Çeviri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bayraktar, M. (1994). “Dâvûd-i Kayserî” *DİA*, 9, 32-35. İstanbul: TDV.
- Bostan, İ. (2010). *Osmanlılar ve Deniz Deniz Politikaları Teşkilat Gemiler*, 2.bs. İstanbul: Küre.
- Büken, N. Ö. (2006). Türkiye Örneğinde Akademik Dünya ve Akademik Etik. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 37, 164-170.
- Day, R. A. (2000). *Bilimsel Bir Makale Nasıl Yazılır ve Yayınlanır?* (G. A. Altay, Çev.). Ankara: Tübitak.
- Doğan, M. (1997). *Çerkesler Kâtibi Yusuf’un Selîm-Nâmesi, Mukâyeseli Metin Tenkidi ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Doğan, M. N. (2011). Fatih, İstanbul’u Fethetti; Avnî Mısraları. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 29, 16-30.
- Düzdağ, M. E. (2006). *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*. İstanbul: Yitik Hazine.
- Emecen, F. M. (2008). “Osmanlı Devleti’nin Batı Politikası (14. ve 16. Yüzyıllar)” *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, (M. Bıyıklı, Ed.). 9-25. İstanbul: Gökkuşbe.
- Hayâlî. (1992). *Divan* (A. N. Tarlan, Haz.). Ankara: Akçağ.
- İnalçık, H. (2010a). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.). 14. bs. İstanbul: YKY.
- İnalçık, H. (2010b). *Osmanlılar Fütuhât, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*. 3.bs. İstanbul: Timaş.
- İnalçık, H. ve Quataert, D. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (H. Berktaş, Çev.). (c. 1). İstanbul: Eren.
- İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Ankara: MEB.
- İpşirli, M. (1999). *Târîh-i Selânikî*. (Cilt I-II). 2.bs. Ankara: TTK.
- Kavruk H. ve Selçuk B. (2009). *Filibeli Vecdî ve Dîvânı (Metin-Dizin)*. Malatya: Özserhat.
- Kenan, S. (2012). “Üniversite” *DİA*, 42, 338-348. İstanbul: TDV.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. (2009). *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*. (A. S. Eydurân, Haz.) (Çevrimiçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizadehasan-celebi---tezkiretus-suara.html>, 9 Mayıs 2012.
- Kutluer, İ. (2000). İlim. *DİA*, 20, 109-114. İstanbul: TDV.
- Küçük, S. (2011). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, D. Kömürcü, çev.). Ankara: Bilim-Sanat.

- Nev'î. (1977). *Nev'î Divanı*. (M. Tulum ve M. A. Tanyeri, Haz.). İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi.
- Olguner, F. (1994). "Eflâtun" *DÍA*, 10, 469-476. İstanbul: TDV.
- Ökten, S. (2008) "Cemiyet, Ferd ve Hakan Üzerine (Büyük Şiirler)", *Yahya Kemal'in Rüzgârıyla Düşünceler ve Duyuşlar*, İstanbul: Ötüken, 15-281.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (Cilt I-III). İstanbul: Milli Eğitim.
- Pitcher, D. E. (2007). *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*. (B. Tırnakçı Çev.). 3. bs. İstanbul: YKY.
- Revânî. (2007). *Revânî Divanı*. (Z. Avşar, Haz.). Konya.
- Şeker, M. (1997). *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n-nefâis fi-Kavâ'idü'l-mecâlis*. Ankara: TTK.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. 4.bs. İstanbul: Dergâh.
- Tursun Bey. (1997). *Târih-i Ebu'l-Feth*. (M. Tulum, Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih.
- Urhan, V. (2007). M. Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi*. (9), 99-118.
- Uzun, S. (2011). *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (t.y). *Osmanlı Tarihi*, 1. Ankara: yy.